

ZBORNİK RADOVA

9. MEĐUNARODNI SIMPOZIJ
MUZIKA U DRUŠTVU

SARAJEVO, 23 - 26.10.2014

ISSN 2303-5714

9. Međunarodni simpozij “Muzika u društvu”
Sarajevo, 23–26. oktobar 2014.

**“MUZIKA U DRUŠTVU”
ZBORNİK RADOVA**

Muzikološko društvo FBiH
Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu

Sarajevo, 2016.

Zbornik radova "Muzika u društvu"

Urednica: Fatima Hadžić

Uredništvo: Valida Tvrtković Akšamija, Refik Hodžić, Amra Toska

Recenzenti:

- Dr. Vito Balić, Umjetnička akademija u Splitu, Hrvatska
Dr. Matjaž Barbo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Slovenija
Dr. Merima Čaušević, Pedagoški fakultet Univerziteta u Sarajevu, Bosna i Hercegovina
Dr. Ivan Čavlović, Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu, Bosna i Hercegovina
Dr. Dalibor Davidović, Muzička akademija Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska
Akademik Nikša Gligo, Muzička akademija Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska
Dr. Larry Hilarian, Nanyang Technological University, Visual & Performing Arts, Singapur
Mr. Valerija Kanački, Filološko-umetnički fakultet Kragujevac, Srbija
Dr. Igor Karača, Oklahoma State University, Sjedinjene Američke Države
Dr. Marijana Kokanović Marković, Akademija umetnosti Novi Sad, Srbija
Dr. Milorad Kenjalović, Akademija umjetnosti Univerziteta u Banjoj Luci, Bosna i Hercegovina
Dr. Fatima Lačević, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Bosna i Hercegovina
Dr. Sanja Majer-Bobetko, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Hrvatska
Dr. Mirna Marić, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Hrvatska
Dr. Tatjana Marković, Universität für Musik und darstellende Kunst Wien, Austrija
Dr. Irena Miholić, Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, Hrvatska
Dr. Vesna Mikić, Fakultet muzičke umetnosti u Beogradu, Srbija
Dr. Branka Rottar Pance, Akademija za glasbo Univerze v Ljubljani, Slovenija
Dr. Dragica Panić Kašanski, Akademija umjetnosti Univerziteta u Banjoj Luci, Bosna i Hercegovina
Dr. Albinca Pesek, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, Slovenija
Dr. Milena Petrović, Fakultet muzičke umetnosti u Beogradu, Srbija
Dr. Ira Prodanov Krajišnik, Akademija umetnosti Univerziteta u Novom Sadu, Srbija
Dr. Niko Schüller, Texas State University, Sjedinjene Američke Države
Dr. Mirjana Sirišćević, Umjetnička akademija u Splitu, Hrvatska
Dr. Dragoljub Šobajić, Fakultet muzičke umetnosti u Beogradu, Srbija
Dr. Leon Stefanija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Slovenija
Dr. Aleksandar Vasić, Muzikološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu, Srbija
Dr. Eva Vicarova, Palacký University Olomouc, Češka
Dr. Tvrtko Zebec, Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, Hrvatska
Dr. Miradet Zulić, Muzička akademija Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Bosna i Hercegovina

Stavovi i mišljenja iznesena u ovoj publikaciji pripadaju autorima i ne odražavaju nužno politiku ili mišljenje Zbornika radova 9. međunarodnog simpozija "Muzika u društvu", urednika i osoblja, Muzikološkog društva Federacije Bosne i Hercegovine, ili Muzičke akademije u Sarajevu.

Štampanje Zbornika radova "Muzika u društvu" finansiralo je
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke.

9. Međunarodni simpozij "Muzika u društvu"
Sarajevo, 23–26. oktobar 2014.

Organizacija

Muzikološko društvo Federacije Bosne i Hercegovine
Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu

Predsjednica Muzikološkog društva FBiH

Dr. Fatima Hadžić

Dekan Muzičke akademije Univerziteta u Sarajevu

Dr. Ivan Čavlović

Programski odbor

Dr. Ivan Čavlović (Predsjedavajući), Dr. Svanibor Pettan,
Dr. Gerda Lechleitner, Dr. Refik Hodžić, Dr. Senad Kazić,
Dr. Jasmina Talam, Dr. Tamara Karača Beljak, Dr. Manfred Heidler,
Dr. Ivana Perković, Dr. Fatima Hadžić, Dr. Sabina Vidulin

Organizacioni odbor

Mr. Valida Akšamija Tvrtković, Mr. Amra Bosnić, Dr. Fatima Hadžić
Mr. Nerma Hodžić-Mulabegović, Mr. Senka Hodžić, Mr. Naida Hukić,
Dr. Lana Pačuka, Mr. Esmā Sulejmanagić, Mr. Amra Toska, Ognjen Tvrtković

Radna grupa

Organizacioni odbor i studenti muzikologije, etnomuzikologije,
muzičke teorije i pedagogije Muzičke akademije Univerziteta u Sarajevu

Mjesto održavanja

Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu
Josipa Stadlera 1/2
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Kontakt

e-mail: info@muzikolosko-drustvo.ba
Telefon: 00 387 33 44 21 26

KONCEPTI OZVUČAVANJA MAKOVIH PJESAMA: KAMENI SPAVAČ I
PRELUDIJUM ZA MODRU RIJEKU

Amra Bosnić / 258

TEORIJSKI MODELI GLAZBENIH PREFERENCIJA: GLAZBENO-
PEDAGOŠKE IMPLIKACIJE

Snježana Dobrota / 269

KORALI J. S. BACHA KAO SMJERNICE GRADNJE HORIZONTALNOG I
VERTIKALNOG GLAZBENOG MIŠLJENJA U NASTAVI HARMONIJE

Davorka Radica / Jelica Valjalo Kaporelo / 282

Muzička pedagogija

CJELOŽIVOTNO UČENJE KAO PROCES I OBAVEZA U MUZIČKOM
ODGOJU I OBRAZOVANJU

Valida Tvrtković Akšamija / 298

REFORME ODGOJNO-OBRAZOVNOGA SUSTAVA U HRVATSKOJ I
ODJECI NA GLAZBENU NASTAVU U OSNOVNOJ ŠKOLI

Sabina Vidulin / 312

PEDAGOŠKE KOMPETENCIJE U VISOKOŠKOLSKIM KURIKULIMA
ZA NASTAVNIKE PJEVANJA U KOMPARATIVNOJ PERSPEKTIVI

Marijo Krnić / 326

ZASTUPLJENOST TRADICIJSKE KULTURE U PREDŠKOLSKIM I
OPĆEOBRAZOVNIM USTANOVAMA

Goran Sučić / Ivana Gogić / 343

METODSKI POSTUPCI PRILIKOM IZRADE NOVE METODE ZA
POČETNU NASTAVU KLAVIRA

Jelena Martinović-Bogojević / 356

Etnomuzikologija

SEVDALINKA U IZVOĐAČKOJ PRAKSI HARMONIKAŠA U SRBIJI

Vesna Ivkov / 366

INSTITUCIONALIZACIJA GUSLARSKE PRAKSE I TRADICIJA EPSKOG
PEVANJA UZ GUSLE: JUGOSLOVENSKI I POSTJUGOSLOVENSKI
KONTEKST

Danka Lajić Mihajlović / 375

INSTITUCIONALIZACIJA GUSLARSKE PRAKSE I TRADICIJA EPSKOG PEVANJA UZ GUSLE: JUGOSLOVENSKI I POSTJUGOSLOVENSKI KONTEKST¹

Danka Lajić Mihajlović

Abstrakt: U radu se analiziraju takmičenja i udruženja kao najznačajnije organizacione institucije guslara u 20. veku na prostorima jugoslovenskih državnih zajednica i država-naslednica. Razmatrane su okolnosti utemeljenja i osnove njihovog funkcionisanja, kako bi se bolje razumele politike koje su one promovisale i norme koje su nametale, te konsekvence po dalji tok tradicije pevanja uz gusle.

Ključne reči: institucija; (kulturalna) politika; takmičenje guslara; udruženja guslara / guslarska društva.

Izvođenje epskih pesama uz pratnju gusala jedan je od kulturnih simbola Balkana, te je zadobilo ukupno veliku naučnu pažnju, ali je još uvek srazmerno malo radova iz pera etnomuzikologa. Jedna od najčešćih tema, posebno u novije vreme, jeste veza epike i politike. Ona se razmatra u napisima različite prirode i obima, mahom na osnovu poetskog sadržaja pesama i konteksta performansa (pa i u sasvim novim, v. Pavlović, 2014). Shodno tome, ova studija ima za cilj da doprinese proučavanju tradicije pevanja uz gusle kroz fokusiranje na ideološko-politička delovanja u sferi organizacije guslarske prakse sa etnomuzikološke tačke gledišta, dakle sa posebnom pažnjom za muzičke aspekte problematike. Na tragu uticajnih radova koji razmatraju aktere i načine retrospektivnog konstruisanja tradicija (Williams, 1977; Hobsbawm i Ranger, 1983), pažnja će biti posvećena takmičenjima i udruženjima guslara. Radi se o institucijama koje su u velikoj meri obeležile (pre)oblikovanje tradicije pevanja uz gusle tokom 20. veka u dinamičnom geopolitičkom kontekstu jugoslovenskih državnih zajednica i država koje su nastale na tim prostorima. Iako su takmičenja guslara u izvesnoj meri već bila predmet naučne pažnje autorke (Лажич-Михајловић, 2011), pozitivna iskustva primene koncepta novog institucionalizma, koji poimanje institucije širi na svaki ustanovljeni i regulisani sistem ponašanja, pravila i

¹ Rad je rezultat istraživanja na projektu *Identiteti srpske muzike od lokalnih do globalnih okvira: tradicije, promene, izazovi* (br. 177004), finansiranog od strane Ministarstva za prosvetu, nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

procedura sa političkom dimenzijom (Lowndes, 2007; Павловић, 2009), uticala su na opredeljenje da se ovo istraživanje nastavi u okviru razmatranja tradicije kao institucionalizovane prakse. Osim toga, u međuvremenu je uvid u ovu problematiku značajno proširen, pre svega terenskim istraživanjima autorke – intervjuima sa guslarima i akterima organizacije takmičarskih festivala i guslarskih udruženja, kao i dragocenim snimcima sa prvog takmičenja iz socijalističkog perioda. Specifičan podsticaj bila je želja da se ukaže na značaj koji je Sarajevo (kao mesto održavanja skupa “Muzika u društvu”) imalo za tradiciju pevanja uz gusle, te da se iniciraju tamošnja arhivska i terenska istraživanja ove teme, kakva do sada nisu realizovana.²

Tradiciona i institucionalizacija

Imajući u vidu opširna naučna razmatranja tradicija (Shils, 1981; Scares, 1997), može se rezimirati da su one u osnovi konstrukti koji žive na preseku institucionalizacije kao društvenog fenomena i naučnog rada u vezi sa kulturom i društvenim pokretima, pre svega sa vrednostima, normativnim implikacijama i mobilizacijom takvih vrednosti i vrednosno obeleženih struktura (Dacin i Dacin, 2008). Iako se danas o institucionalizaciji najčešće govori kao o novijem društvenom fenomenu uslovljenom promenama u tehničko-tehnološkoj, društvenoj i političkoj sferi, upravo tradicije sa značajnijom dijahronijskom dimenzijom odlično pokazuju procese kreiranja, stabilizovanja i revidiranja značenja realnosti. Naime, osnovom institucija smatra se socijalno konstruisana realnost, produkt interakcija individualnih interpretacija realnosti. Tako, na primer, Skot institucije vidi kao (relativno) stabilne sisteme socijalnih verovanja i pravila kojima se definiše praksa u mnogim funkcionalnim sferama života (Scott, 1987). Na sličan način, kao socijalne rutine koje su proizvod socijalno konstruisanih sistema uloga ili programa, shvata ih i Džeperson (Jepperson, 1991). Dakle, institucionalizacija kao konsenzus u vezi sa tipom komuniciranja – određenim ponašanjem sa njemu svojstvenim konsekvencama, ili, još svedenije, relacija akcije i značenja – čini samu srž tradicije. Institucije društvenom životu obezbeđuju stabilnost i značenje preko regulativnih, normativnih i kulturalno-kognitivnih elemenata, odnosno (sub)institucija koje na različite načine nameću institucionalizovana pravila (Scott, 2001). Regulativne institucije uzimaju u obzir poštovanje zakona i pravila, normativne institucije procenjuju ponašanje u odnosu na očekivanja koja postavljaju (pisane ili nepisane) norme, a kulturalno-kognitivne institucije daju legitimitet akcijama shodno njihovom odnosu sa

² Tačnije, utvrđeno je samo da u zaostavštini Miroslave Fulanović Šošić, etnomuzikologa o čijoj ulozi će kasnije biti reči, ne postoje očekivana dokumenta koja se odnose na takmičenje guslara. Za ove podatke zahvaljujem se koleginicama dr. Jasmini Talam i dr. Tamari Karača Beljak.

socijalno konstruisanom slikom realnosti i vrednostima i verovanjima koja iz te slike proizlaze. Razlike u tumačenjima institucionalizacije delimično su uslovljene istorijskom smenom motiva i kriterijuma organizacije: u kapitalizmu se racionalizam organizacija potvrđivao kroz njihovu tržišnu konkurentnost, a u modernističkim, postindustrijskim društvima sve je intenzivnije nastojanje vladajućih elita da kontrolišu građane, pa ključne reference racionalizacije postavljaju država i profesija (Janićijević, 2014, 255).

Svrishodnost institucionalne analize potvrđena je u proučavanju društva i politike (Lowndes, 2007), i to sa posebnom pažnjom za "pozadinu" institucija, kako bi se bolje razumele norme koje su se sprovodile unutar datih institucija, i/ili pak za složene mreže socioloških i ekonomskih odnosa, kako bi se razumelo formiranje preferencija unutar institucija. U tom pravcu biće razmatrane i značajne institucije moderne guslarske prakse: takmičenja i udruženja guslara.

Etnografija institucionalizacije poređenja guslara

Solistička izvođačka formacija omogućavala je da se poređenje i nadmetanje pojedinaca kao forma samopotvrđivanja prenese i u guslarsku praksu, pa su i manja okupljanja u seoskim sredinama imala latentno kompeticionu prirodu. Neformalna sameravanja kvaliteta guslara i njihova titulisanja registrovana su prilikom terenskih istraživanja već s početka 20. veka (Murko, 1951, 14), ali je ideja o institucionalizaciji rangiranja guslara vezana za urbane sredine. Gradovi su mesta intenzivnih remodelovanja identiteta, uključujući i identitete aktera u tradiciji pevanja uz gusle, pa, posledično, i same tradicije. Oni su centri moći i mesta artikulisanja većine novih društvenih institucija. Tako je i ideja o organizovanju guslarskog takmičenja – "utakmice" – vezana za gradsku sredinu – Sarajevo (prvo je održano u Alipašinom Mostu, tadašnjem predgrađu Sarajeva, 1924. godine, a drugo u Sarajevu 1925), kao što su i sve naredne do Drugog svetskog rata održane u gradovima: u Beogradu (1927. i 1933) i u Skoplju (1929).³ Premda romantičarski intonirana, u socio-političkom smislu veoma je informativna napomena kompozitora Miloja Milojevića (nakon takmičenja u Beogradu) o posebnoj ugroženosti "naroda" u "većim središtima" time što su udaljeni "od srca narodnoga, od seljaka" (Милојевић, 1927, 548). Indirektno se ukazuje na izopštavanje tradicionalne kulture u gradskim sredinama,⁴ na utisak

³ U pojedinim novijim napisima su "utakmice" pogrešno pobrojane, verovatno zato što se Sarajevo pominje u različitim funkcijama: kao orijentir za Alipašino polje, kao lokacija održavanja takmičenja, a potom i predtakmičenja za beogradsku utakmicu. Kako je štampa ispratila ove događaje, izvori dati u popisu pojašnjavaju ovaj aspekt u potpunosti.

⁴ Jedan od članova ocenjivačkog odbora na prvom beogradskom takmičenju završio je svoje obraćanje konstatacijom da masovnost publike pokazuje da ima još ljudi koji nisu utonuli u "neukusnu muziku čarlstona, fokstrota i šimija" (Политика, 1927).

koji književnik Miloš Crnjanski na osnovu reakcija publike na guslarske nastupe u beogradskim gimnazijama – dakle, mladih naraštaja – prevodi u zapitanost ima li pesma guslara još smisla (Црњански, 1925b). Ipak, svi hroničari takmičenja u periodu između svetskih ratova slažu se u utisku o velikoj upečatljivosti pojedinih guslarskih nastupa, što su iste one slušaocce kod kojih su s početka izazivali podsmeh, kasnije dovodili do suza (Црњански, 1925b). Čini se da je posredi bila ne samo emotivna snaga tradicionalnih epskih pesama i bazična empatija humanističkog tipa, već i kompleksnost socijalnih profila tadašnjih guslara i njihove publike. Naime, među guslarima-takmičarima bilo je najviše zemljoradnika, ali i gimnazijalaca, studenata, učitelja, trgovaca i vojnih lica, što ugrožava (opozicionu) karakterizaciju guslarske prakse toga vremena kao “seoske”, pa i “seljačke” u odnosu na “građansku” publiku.

Na geopolitičkom nivou mapa ovih događaja indikativna je u pogledu interesovanja i interesa u vezi sa epskom kulturom u okviru Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije. Iako su odzivi bili srazmerno masovni, prema dostupnim podacima zaključuje se da nije bilo učesnika iz svih krajeva: prvo takmičenje okupilo je guslare iz “sarajevske, mostarske, dubrovačke i zetske oblasti”, dok se prema broju plasiranih sa predtakmičenja u Sarajevu za beogradsko finale 1927. može pretpostaviti da su najprisutniji bili guslari iz Bosne i Crne Gore, zatim iz Hrvatske (Dalmacije) i Srbije (Sandžaka) (Милојевић, 1927, 549). Organizatori utakmica bili su članovi “Srpskog kola” iz Alipašing Mosta, te se dominacija guslara iz Bosne i srpskih guslara generalno može povezati sa “lokalnim” interesima i kulturno-političkim profilom društva-organizatora.⁵ S druge strane, koliko je poznato, drugih i u nacionalnom smislu drugačije profilisanih specijalizovanih manifestacija pevanja uz gusle u to vreme nije bilo, te nacionalni i konfesionalni profil učesnika “utakmica guslara” može biti i približan odraz zastupljenosti pevanja uz gusle u praksi tog vremena.

Proklamovana regulativa nije detaljno elaborirana, niti dosledno sprovedena. Zahtev da se izvode “stare pesme” uvažen je samo delimično: tradicionalne pesme jesu bile brojnije, ali je bilo i novijih, hroničarskih, koje su se odnosile na događaje iz Prvog svetskog rata (na početak rata, Solunski front), na život vladarske porodice (na ženidbu Kralja Aleksandra i testament Kralja Petra), pa i sasvim trivijalne teme (Црњански, 1925a). Kriterijumi ocenjivanja bili su sasvim uopšteni: glas, guslanje, dikcija, muzikalna interpretacija teksta, držanje, utisak

⁵ U nedostatku potpunih podataka o učesnicima, na osnovu imena i sporadičnih napomena može se zaključiti samo da takmičenje nije bilo ekskluzivno: Crnjanski je, izdvajajući specifične stilove, pisao o nastupu Osmana Lizde, “muslimana iz Stoca”, koji je nastupio sa fesom, a pominje među ostalim i Mešana Smajića, muslimana iz Konjica i Ivana Kovača, katolika iz Ljubuskog (1925a, 69; 1925b, 75), a *Politika* je zabeležila da je dan posle prve beogradske utakmice “G. Niko Skurić, Hrvat iz Konavljia peva(o) na grobu Neznanog junaka *Kosovku devojku*” (Политика, 1927).

na publiku i lepota pesme (Милојевић, 1927, 549). Najegzaktinja i prilično striktno sprovedena organizaciona odrednica bilo je vremensko ograničenje nastupa na 5 minuta (Црњански, 1925a).⁶

Posebno je indikativno institucionalizovanje tela neposredno zaduženog za rangiranje – “ocenjivačkog odbora”. Na guslarskim utakmicama činili su ih predstavnici društvene elite iz sfera obrazovanja, nauke, kulture, vojske, politike (Црњански, 1925a; Политика, 1927). Već su savremenici ukazivali na paradoks “proučavanja” guslara od strane akademskih i umetničkih krugova, posebno što se radi o praksi u kojoj su guslari već renomirani u svojim matičnim sredinama, prema kojima su osećali predstavničku odgovornost (Црњански, 1925a). Utisci kompozitora Koste Manojlovića i Miloja Milojevića sa pozicija članova žirija na guslarskim takmičenjima otkrivaju u njihovim recepcijama duboki trag klasičnog muzičkog obrazovanja, uprkos iskustvima na polju proučavanja narodne muzike (Manojlović, 1928; Милојевић, 1927). Ovo najdirektnije potvrđuje delikatnost vrednovanja arhaičnih izraza poput pevanja uz gusle, odnosno problematičnost institucije takmičenja u sferi folklorne umetnosti.

Na povezanost takmičenja guslara sa državnom politikom ukazivalo je već prisustvo zvaničnika različitih nivoa, a eksplicitno ga je potvrdilo Kraljevo predsedavanje žirijem kombinovano sa funkcijom darodavca na takmičenju 1933. godine. Početni efekti ove institucije – rehabilitovanje epskog duha i guslarske prakse – nisu doživeli posebnu nadgradnju usled istorijskih okolnosti: ubistvo Kralja Aleksandra I Karađorđevića u Marseju 1934. uticalo je na promenu političke klime u Jugoslaviji, pa ni guslarske utakmice više nisu održavane.

Nakon Drugog svetskog rata, u novoj Jugoslaviji, gusle su bile višestruko nepoželjne: u svetlu težnje ka urbanizaciji i industrijalizaciji društva – kao simbol ruralne kulture, te u novom, ateističkom sistemu i propagiranim odnosima “bratstva i jedinstva” – kao asocijacija na religioznost, posebno na netrpeljivost među hrišćanima i muslimanima, a u okviru ideologije jugoslovenstva – kao simbol etničkih identiteta, pre svega srpskog. U gradovima je privatna praksa pevanja uz gusle psihološki osnaživala ljude koji su se našli u često drastično različitim geokulturnim sredinama – bio je to zvuk nostalgije, znak prepoznavanja i podsticaj reorganizovanja u novim okolnostima. U javnom kulturnom životu gusle su se pojavljivale sporadično, kao deo mešovitih programa kulturno-umetničkih društava. Uverenost u efikasnost epike kao sredstva za manipulacije tokom rata bila je osnova procene da slična strategija može biti pogodna i za promovisanje novih heroja i veličanje komunističkih ideja. Gusle su obezbeđivale

⁶ Groteskni opis da su organizatori bili prinuđeni čak da pojedincima oduzimaju gusle ne bi li ih onemogućili da nastave (Црњански, 1925a) plastično ukazuje na nenaviknutost guslara na vremenska ograničenja izvođenja epskih pesama, kojima je temporalna dimenzija izuzetno važna žanrovska odrednica (više u: Лажјић Михајловић, 2006).

prepoznatljivost, osećaj bliskosti, tradicijsku vezu, a zvučni format je zamagljivao ciljeve kojima je eksplicitno služio poetski tekst. Ispostavilo se da se guslarska praksa može uklopiti u ciljeve nove kulturne politike objedinjujući efikasnost usmerene resocijalizacije i osmišljenog balansiranja između tradicionalnog i novog, što je otvorilo vrata osnivanju guslarskih sekcija pri kulturno-umetničkim društvima, pa i zasebnih guslarskih društava, o kojima će biti reči nešto kasnije.

Iako su se gusle slušale javno u Sarajevu i do 1971., mnogi su se usprotivili ideji o organizovanju guslarskog takmičenja. Mirko Dobričanin, guslar i oficir Jugoslovenske narodne armije, jedan od ključnih aktera organizacije, seća se da je ideja izazvala reakcije i na etničko-religijskoj i na ideološko-političkoj osnovi (Добричанин, 1998). Upravo pozitivan odnos prema guslama nekih od politički uticajnih ličnosti muslimanske veroispovesti bio je od ključnog značaja da se takmičenje odobri.⁷ Događaj je privukao veliku pažnju i guslara i publike: takmičenju su pristupila 143 guslara, a sala Doma kulture “Đuro Đaković” nije mogla da primi sve zainteresovane posetioce (Добричанин, 1998, 6, 7). Dodeljivane su nagrade “za najbolju, još neobjavljenu staru narodnu epsku pesmu; neobjavljenu epsku pesmu iz narodnooslobodilačke borbe; za pevanje po izvornom napevu kraja iz kojega je guslar” (Добричанин, 1998, 6). Organizatori su se opredelili za “nesporne kvalitete” reprezentovane odrednicama “staro”, “narodno”, “izvorno” i političku korektnost tekstova. Na repertoaru su se, kako je i sugerisano, našle tradicionalne narodne pesme (*Početak bune protiv dahija, Stari Vujadin, Ženidba Janković Stojana*), novije autorizovane pesme o istorijskim događajima (naprimer *Mojkovačka bitka* prisutnog Radovana Bećirovića), pesme o ličnostima i događajima iz Drugog svetskog rata, koje su u stvari dominirale (o ustancima na Romaniji, u Lici, o streljanju u Kragujevcu), pa čak i pesme o sasvim aktuelnim događajima (o ubistvu Vladimira Rolovića, jugoslovenskog ambasadora u Švedskoj, Titovom putu u Englesku i sl; up. Anon., 1971). Među sedam članova žirija bila su dva etnomuzikologa (Cvjetko Rihtman i Miroslava Fulanović Šošić), kao i dva guslara (Добричанин, 1998, 6).⁸ Sudeći po različitosti stilova Branka Perovića iz Nikšića i Radeta Jamine iz Sarajeva, koji su osvojili prvo i drugo mesto, nije postojala istaknuta stilska referenca niti u praksi, niti u procesu ocenjivanja. Snimci sa tog, prvog takmičenja (Anon., 1971) nedvosmisleno potvrđuju srazmerno širok spektar muzičkih idiolekata: neki od guslara pevali su izrazito silabičnim stilom, potencirajući odnos “slog : ton”, dok su drugi široko raspevali početne slogove u maniru na koji je već početkom 20.

⁷Dobričanin izdvaja Džemala Bijedića, tadašnjeg predsednika Skupštine BiH, koji je naglasio svoju naklonost prema guslama u okviru priče o prihvatanju islama u njegovoj porodici (Добричанин, 1998, 6).

⁸Imena guslara-članova žirija ne postoje niti u datoj referenci, niti u drugim konsultovanim izvorima, uključujući i sećanja nekih od učesnika tog događaja.

veka ukazano kao na “novu intonaciju” (Wünsch, 1934), a koji je promovisao guslar Petar Perunović Perun (više u: Лажич-Михајловић, 2008). Osim toga, zapaža se da su neki guslari pevali prilično “zatamnjeno”, toliko da je tembr uticao na razgovetnost verbalnog sadržaja, dok su drugi upravo o dikciji vodili najviše računa. Ako je suditi po snimcima (u smislu njihovog tehničkog kvaliteta), pevalo se mahom u akustičkom maniru, nepretenciozno, pa su se volumenom izdvajali guslari sa prirodno prodornijim glasom. Izrazito problematičnim normativom pokazala se ograničenost trajanja nastupa guslara (na samo 3 minuta): većina nije uspevala da projektuje svoj nastup, a relativno često su ga svodili i na znatno manje trajanje, verovatno pod pritiskom svesti o ograničenju. Osim toga, sudeći po napomenama uz samopredstavljanje, mnogi su bili uzbuđeni zbog samog događaja i prilike da nastupe pred tako brojnim auditorijumom – mnogima do tada nepoznatog iskustva. U takvim psihološkim okolnostima sasvim je razumljivo da guslari nisu uspevali da ostvare značajniju dramaturgiju odlomaka koje su izvodili, a posebno ne da izgrade karakterističnu “epsku atmosferu”.

Po sličnim principima takmičenja su nadalje organizovana u različitim gradskim sredinama Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore, gotovo kontinuirano do danas.⁹ Tokom višedecenijske istorije takmičenja guslara desilo se nekoliko promena granica i politika u regionu, o čemu manifestno svedoče i promene naziva takmičenja. Od imenovanja na osnovu instrumenta (multinacionalne konotacije) i epske poezije (kao multietničkog žanra i svojevremeno politički prihvatljive vrednosti tradicionalne kulture) – smotre / festivali “gusala i epske poezije” u jugoslovenskim okvirima (uprkos odsustvu predstavnika prakse iz pojedinih republika), vremenom se došlo do naziva koji kombinuju različite kriterijume: političko-teritorijalni status takmičenja (Festival guslara Srbije, Festival guslara Republike Srpske) i etničke / nacionalne identitete guslarsanosilaca prakse (Festival srpskih guslara Crne Gore), što je na najvišem nivou takmičenja objedinjeno etničkim kriterijumom: Savezni festival srpskih guslara (Савез гуслара Србије, 2012). Rešenje sa etničkom odrednicom aktuelno je od izdvajanja Crne Gore iz državne zajednice sa Srbijom.

Do uvida u podatke o ekonomskom aspektu organizacije teško je doći, osim u smislu informacija da je u finansijskoj konstrukciji ključna uloga lokalnih društveno-političkih zajednica, a da je poslednjih decenija, u svetlu jačanja privatnog sektora u privredi, sve prisutniji sponzorski kapital, te se takmičenja uključuju u tržišne uslove funkcionisanja (Lajić Mihajlović, 2015b). U ovom segmentu svakako postoji razlika između ulaganja pravnih subjekata čiji je primarni interes marketinškog tipa u odnosu na donacije sponzora koji su direktno zainteresovani za guslarsku praksu.

⁹ Takmičenja nisu održavana samo u periodu od 1978. do 1982. (Шапац, 1999; Lajić Mihajlović, 2015a).

Organizacija takmičenja do danas je ostala dominantno na nivou samoorganizovanja – u nadležnosti guslarskih društava-domaćina i republičkih, odnosno državnih udruženja – dakle, u sferi amaterizma (Lajić Mihajlović, 2015b). Posledično, i profilisanje i imenovanje žirija je u rukama guslara i laika u sferi menadžmenta u kulturi. Pravilnik takmičenja je više puta menjan, ali su izmene bile mahom tehničko-organizacione prirode, dok se suština – normativi vrednovanja izvođaštva – nije menjala, tačnije – nije konkretizovana.

Institucionalizacija (usmene) predaje pevanja uz gusle

Zainteresovanost države za epsku tradiciju i njen savremeni život u vreme Kraljevine Jugoslavije potvrđuje i osnivanje Društva za čuvanje gusala i negovanje narodne pesme u Beogradu 1940. Ciljevi tog Društva bili su kompleksni, od organizacije koncertnih aktivnosti i takmičenja guslara do prikupljanja i objavljivanja narodnih pesama (Добричанин, 2007, 217), ali je rat omeo planove.

Pomenuto je da su se nakon Drugog svetskog rata u okvirima kulturno-umetničkih društava formirale guslarske sekcije, a one su se vremenom osamostaljivale u guslarska društava. Još jednom je Sarajevo bilo mesto od značaja: tu je 1963. osnovana guslarska sekcija, a dve godine kasnije – Guslarsko društvo “Filip Višnjić”. O njegovom programskom konceptu indirektno svedoče reči Mirka Dobričanina, prvog predsednika:

“Društvo je imalo u svom članstvu pored guslara i epskih pesnika još frulaše, harmonikaše, gajdaše i druge, koji su posle guslara nastupali sa svojim programom uveseljavajući narod do zore, što se pretvaralo u opšte narodno veselje. Ovakvo društvo je odgovaralo u ono vreme selima, pa i gradovima BiH.” (Добричанин, 1998, 6)

Uspešne koncertne prezentacije članova sarajevskog društva i popularnost koju su stekli kao organizatori prvog takmičenja bili su podsticaj osnivanju društava i u drugim gradovima, poput Nikšića, Beograda i Kule. Klica društva je i u Beogradu bila guslarska sekcija (pri Kulturno-umetničkom društvu “Nikola Tesla”), a potom su njeni članovi 1974. oformili Društvo guslara “Vuk Karadžić” (više u: Добричанин, 2007, 67–76). U pogledu opšte političke klime i odnosa prema epskoj tradiciji indikativno je da je i u Beogradu, po verskom i nacionalnom profilu stanovništva mnogo homogenijem od Sarajeva, ideja o osnivanju društva naišla na značajno opstruiranje (Добричанин, 1998, 71). U svojim sećanjima na ovaj događaj Dobričanin pojašnjava da se u suštini radilo o sukobima eksponiranih aktera ovog dela kulturne politike po pitanju reperotara, odnosno različitim stavovima o prisustvu dnevne politike u tekstovima pesama koje su se izvodile uz gusle, a ne o nekakvom načelnom odnosu vlasti prema guslama

i tradiciji (Lajić Mihajlović, 2011). Programska politika prvog beogradskog guslarskog društva usmeravana je već na osnivačkom sastanku govorima autoriteta poput akademika Nika Simova Martinovića, pravnika i istoričara. On je, između ostalog, sugerisao da guslar mora pevati “lepo i skladno, da se gusle sa grlom što bolje usklađuju”, te da mora voditi računa “ne samo o pesmama koje peva, već i o svemu ostalom, uključujući i lični izgled, kao i način držanja tela i gusala” (Добричанин, 1998, 78). Indikativno je da su se ova mesta, upravo ovako formulisana, našla u kriterijumima vrednovanja na takmičenjima, a na taj način potencirana vizuelna dimenzija guslarskog performansa zadugo je ostala precenjena u odnosu na auditivnu komponentu. U vezi sa tim treba pomenuti i da se kroz napise aktivista u društvima zvanje etnomuzikologa često neupućeno dodeljivalo etnologima i filozofima, a da je saradnja sa etnomuzikološkom strukom ponajmanje razvijana. Iako je broj društava relativan pokazatelj stanja ovog oblika institucionalizacije guslarske prakse s obzirom na to da su uslovi registracije ovih društava danas krajnje liberalizovani (te sam naziv nije garancija sastava članstva, a posebno ne njihove brojnosti ili aktivnosti), činjenica je da su ona i dalje osnovni vid institucionalne (samo)organizacije guslara, kao i da je danas u Savezu guslara Srbije preko 40 društava (Lajić Mihajlović, 2015b).

Institucije guslarske prakse 20. veka kao akteri u tradiciji (epskog) pevanja uz gusle

Istorijati takmičenja guslara i guslarskih društava ne samo da odražavaju društvene promene koje su (pre)oblikovale i repozicionirale ovu tradiciju u kulturi, nego istovremeno i usmeravaju tok tradicije. Efekti su brojni i raznovrsni.

Pored ohrabriranja nosilaca tradicije, pa i njihove publike, dakle – doprinosa opstanku tradicije, koncertna praksa, posebno takmičenja, indirektno je uticala na jačanje konzumerizma, a na štetu produktivnog delovanja aktera u tradiciji. Naime, jasno razdvajanje kategorija izvođača i slušalaca potisnulo je policentričnu prirodu ranije prakse, u kojoj je većina muškaraca-slušalaca bila i potencijalni izvođač u datom “epskom događaju”.¹⁰ Zahtevnost umetničkog nivoa javne prakse projektovane preko takmičenja postaje, kolateralno, faktor obeshrabriranja onih koji nemaju veći potencijal (ili ga takvim ne procenjuju), što reaktuelizuje mnogo puta razmatranu problematiku odnosa kvaliteta (pre)nosilaca tradicije, njenih umetničkih dometa i opstajanja. U tom smislu može se zaključiti da su, u odnosu na održivost tradicije, guslarska društva racionalnije organizacione institucije od takmičenja.

Na nivou repertoara u smislu poetskog aspekta tradicije društva su znatno liberalnija, iako većina statuta sadrži formalne programske proklamacije

¹⁰ O policentričnoj komunikacionoj situaciji više u: Лажјаћ Михајловић, 2014a, 173.

“kanonizovanih vrednosti”, dok se uticajnost takmičenja sagledava kao praktično različita u odnosu na pravilnicima predočene strategije. Naime, poželjan i/ili nepoželjan profil pesama manje-više je jasno predočen u pravilnicima, ali se to nije striktno primenjivalo. Kao što je rečeno, na prvim takmičenjima ocenjivački odbor “zahtevao (je) staru, narodnu pesmu, nije dozvoljavao novotarije i trivijalnosti” (Црњански, 1925a), ali su pesme o tek završenom Prvom svetskom ratu bile veoma zastupljene, kao što su i na takmičenjima u socijalističkom periodu bile dozvoljene, pa i poželjne, pesme o Drugom svetskom ratu kao “narodnooslobodilačkoj borbi”. S obzirom na to da su se takmičenja održavala i u godinama sukoba u regionu 1990-ih, opšta atmosfera je uticala i na prisustvo pesama o aktuelnim događajima u takmičarskim programima. Političke promene početkom 21. veka donele su i kritički odnos prema toj produkciji, a kao dodatni oblik reafirmisanja “klasičnog korpusa” epskih pesma uvedeno je *a priori* više vrednovanje tradicionalnih pesama u odnosu na pevanje rimovanih tekstova. Iz te perspektive čini se da je institucionalizovanje takmičenja u okvirima jugoslovenske države, uprkos problematici “unutrašnjih” doživljaja epike u multietničkoj i multikonfesionalnoj zajednici, imalo kao referencu i oslonac čvršću politiku identiteta “ka spolja”: nakon velikih ratova bilo je nesumnjivo ko su (bili) neprijatelji, te je i pevanje o sukobima sa njima bilo legitimno. Politike koje su stupile na scenu nakon ratova koji su pratili raspad Jugoslavije su u okviru (samo)kritike ratne politike obeležile kao nepoželjne i pesme o njima i gusle kao simbol epike u celini. Kako su već u to vreme takmičenja organizovana sa udelom privatnog kapitala, može se govoriti i o vrsti autocenzure organizatora i opredeljenja za prilagođavanje novoj političkoj klimi.

Osim uticaja na produkciju novih tekstova, takmičenja su opstruirala kreativnost i na nivou izmena zapisanih tekstova u kontekstu izvođenja: pravilnici naglašavaju imperativnost izvođenja integralnih tekstova, bez preskakanja ili dodavanja stihova. Na taj način podstiče se usavršavanje doslovnog memorisanja (svaka greška podrazumeva sankciju), a ne ovladavanje principima stvaranja pri izvođenju, karakterističnim za usmeni prenos tekstova pesama. Ovakvom politikom takmičenja su ključno doprinela razdvajanju uloga epskih pesnika i guslara, koji su svedeni na muzičare, stvaraoc-e-izvođače samo u muzičkoj dimenziji. Tekstovi epskih pesama su konzervirani i zaustavljen je njihov dalji život kroz guslarske interpretacije. Dodatno, zabranom izvođenja “pripeva” – spoljnjih uvodnih formula (Савез српских гуслара, 2014), direktno se umanjuje komunikabilnost pesme, hermetizuje se čitav performans.

U domenu konsekvenci po muzičku dimenziju, takmičenja su kao institucije značajno ubrzala izopštavanje iz prakse nekih arhaičnih elemenata izraza, a afirmisanjem novijih pesama bitno preusmerile muzičku poetiku epskog pevanja uz gusle. Naime, isključivanjem formativnih principa koji zamagljuju granice

stihova (Лажих Михајловић, 2014б) i promovisanjem sintaksičke strukture (zapisanog) poetskog predloška kao primarne reference muzičkog oblikovanja, utemeljen je novi princip muzičkog oblikovanja apsolutnog vremena i zvučnog prostora (Лажих Михајловић, 2014а, 271-275). Dodatni nivo problematike rangiranja čini poređenje poetika vezanih za nerimovane i rimovane stihove. Rima segmentuje narativni tok mnogo oštrije, nameće šematizovano (muzičko) kadenciranje stihova, te na neki način olakšava izvođenje, ali istovremeno otežava muzičku dramatizaciju, manipulaciju pažnjom i emotivnim stanjem slušalaca.

Posebnu vrstu efekata institucionalizacije čini stilsko "nivelisanje" prakse. "Utakmice" su potencirale kontakte guslara iz različitih kulturnih zona i kontakte sa multikulturnom publikom grada, ali se ključno amalgamisanje dešavalo u guslarskim društvima. Kao institucije prvenstveno varoških i gradskih sredina, društva su omogućila intenzivne susrete guslara iz različitih kulturnih miljea, te su međusobni uticaji bili neizbežni već kroz njihova neformalna okupljanja, redovna druženja uz gusle. Povrh toga, guslari rođeni i odrasli u gradskim sredinama često su se primarno formirali upravo u društvima, te su njihovi stilovi predstavljali konglomerate stilova starijih kolega. U nekim društvima uspostavljeni su specifični oblici podučavanja, različiti od "krađe zanata" u "narodnoj pedagogiji" (Лажих-Михајловић, 2012). Naime, visokoobrazovani guslari su na osnovu iskustava iz sopstvenog procesa obrazovanja uspevali da artikuliraju određene metode koje su doprinosile bržem i kvalitetnijem ovladavanju veštinama sviranja gusala i pevanja uz njih. Tako se u društvima prenose ne samo znanja o guslarskoj praksi, već i znanja o transferu znanja, pa društva predstavljaju i specifičnu edukativnu instituciju. Konačno, preko (gradskih) društava ubrzano se uspostavlja ideal pesme kao zvučne slike poetskog teksta prema normativima književnog jezika, čime se eliminišu tragovi dijalekatskih osobenosti u stilovima guslara.

Uticaj takmičenja kao institucija na guslarsku muzičku stilistiku realizovao se pre svega mitologizovanjem pobednika, posebno onih višestrukih, koji bi potom započinjali profesionalne karijere guslara, te preko intenzivnog koncertiranja i produkcije nosača zvuka postajali neprikosnoveni uzori, što je vodilo ka stilskom unificiranju. Poredeći stilove najbolje rangiranih guslara u međuratnom periodu, potom s prvog takmičenja u socijalističkom periodu, onih s kraja 20. veka i poslednjih pobednika, može se zapaziti da se promovisana stilska uzornost prilično menjala. S početka 20. veka visokim plasmanom propagirano je "umereno moderno pevanje", dramski snažno, ali ne suviše pretenciozno, sa agogičkim dinamiziranjem pretežno silabičnog toka i "modernom" formom celovitog pevanog stiha. Manje-više sličan stil promovisan je i s početka takmičenja u socijalističkom periodu, sudeći po nastupu prvog pobednika Branka Perovića.

“Avangardnost” s početka veka se ugradila u stil većeg broja guslara, a posebno je uočljiv uticaj Petra Perunovića, guslara koji nije učestvovao na takmičenjima, ali je važio za najpopularnijeg guslara prvih decenija 20. veka zahvaljujući političkom angažovanju, izuzetnoj koncertnoj aktivnosti i snimljenim pločama. Perunov stil, karakterističan po širokom raspevanju pojedinih slogova, posebno početne eksklamacije, upravo u ovom elementu imitirali su mnogi guslari na takmičenju 1971. godine. Drastičnije promene desiće se poslednjih decenija 20. veka: smanjila se paleta karakterističnih stilova, melizmatika je u većoj meri prisutna i kod unutrašnjih slogova stihova, ornamentisanje je kod pojedinaca bilo na ivici manirizma, melodika se dinamizirala većim prisustvom uzlaznih linija.

Čitav je niz konsekvenci limitiranja nastupa na takmičenjima. Izvođenje odlomaka ne daje guslaru priliku za kreiranje atmosfere, za saživljavanje sa likovima koje tumači, niti za prenošenje publike u hronotop pesme, te su ovakvi nastupi u muzičko-dramaturškom smislu najčešće prilično neupečatljivi. S druge strane, kratkoročno projektovanje nastupa oslobađa guslara potrebe za tradicionalnim ekonomisanjem energijom, nasuprot – daje mu prostor za eksponiranje bržim, jačim i ukupno bravuroznijim interpretiranjem, pa i za iskoračivanje do egzibicionizma i agresivnosti. Vremenski format blizak popularnoj muzici prevodi i epski izraz u sferu popularne kulture, a iskustva sa takmičenja ugrađuju se u profil savremenog guslara i postaju kvalitet stila epohe.

Završni osvrt iz perspektive institucionalne analize

Razmatrajući najznačajnije institucije 20. veka u oblasti pevanja uz gusle – takmičenja i guslarska udruženja – kao proizvode, ali i kao aktere društvenih procesa, možemo i na ovom primeru potvrditi viđenje Arnolda Gelena da institucije imaju spoljašnju snagu prinude prilagođavanja pojedinačnih delovanja društvenom vrednosnom sistemu, kao i istovremeno moć unutrašnjeg rasterećivanja čoveka od pritiska subjektivne motivacije i stalne improvizacije u odlučivanju (Gehlen, [1956] 1994 citirano u Rinčić, 2010, 154). Rastakanje zajednica na srodničkoj osnovi u patrijarhalnom dinarskom društvu postupno je ugrozilo funkcionisanje dotadašnje društvene institucije¹¹, a modernizacija društva donela je afirmaciju novih institucija – kapitala, nacije, formalnog obrazovanja.

Organizovanje novih institucija baziralo se na sameravanju iskustava sa tradicionalnim i procene izmenjenog konteksta, pa se i ideja o reafirmaciji pevanja uz gusle u novonastalim okolnostima, posebno u gradskim uslovima, zasnivala na proceni njegove efikasnosti, odnosno racionalnosti kao institucije

¹¹ O kolektivnoj cenzuri v. Jakobson i Bogatirjov, 1971.

mišljenju žirija koga je imenovao organizator pratile su materijalne nagrade: na prvom takmičenju materijalni deo nagrade bile su “javorove gusle, moderni plug i 1000 dinara” (Илустровани лист, 1924), a 1933. nagrade su bile kraljevske, doslovno i metaforički: pobednik je od Kralja dobio “raskošnu narodnu nošnju i pozlaćeni pištolj sa 12 metaka”, a “sat i lanac poklonilo je njeno visočanstvo kraljica Marija” (Добричанин, 2007, 58). U ciklusu takmičenja započelih u socijalističkom periodu nije bilo ove vrste motivacije učesnika, ali se otvarala nova mogućnost: plasman je imao vrednost reklame u sferi muzičke industrije – produkcije ploča i komercijalnih koncertnih nastupa.

Ideja promocije pevanja uz gusle kao ugroženog oblika tradicionalne kulture u novoj ili “renoviranoj” instituciji takmičenja uključuje i veće promovisanje obrazovanja uopšte, pa i muzičkog obrazovanja kao autoritarne institucije. Tako su na takmičenju u Beogradu 1927. kao članovi žirija bili kompozitori (Kosta Manojlović i Miloje Milojević), čime je promovisana važnost muzičke komponente u guslarskom performansu, a razvoj istraživanja tradicionalne muzike omogućio je organizatorima takmičenja u Sarajevu 1971. da angažuju stručnjake upravo iz ove sfere – etnomuzikologe (C. Rihtmana i M. Fulanović-Šošić). Međutim, dalji istorijat takmičenja ukazuje na šarolik odnos organizatora prema profilu žirija. To u krajnjoj liniji ukazuje na izostanak (državne) institucije zainteresovane i/ili odgovorne za sistematizovanje ove sfere društvenih aktivnosti, pa i zaštitu epske tradicije kao nasleđa. Ako država jeste institucija na koju se u ovakvim pitanjima referira, uočava se da ni jedna od država na čijim je prostorima epsko pevanje uz gusle i danas živo nije posvetila pažnju institucionalizovanju guslarske prakse kao obliku njene zaštite. Ova problematika deo je širih nerešenih pitanja poput tretmana amaterizma u sferi kulture, kulturnih tradicija u državnim sistema obrazovanja i sl. Problematika institucionalizovanja tradicije potencirana je u novije vreme projektom zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva u organizaciji Uneskoa (UNESCO). Među brojnim pitanjima koja on nameće etnomuzikolozima ključno je ono o odgovornosti koje odluka o angažovanju na tom polju donosi, uključujući i opciju neangažovanja. Spoznavanje tradicije kao institucionalizovane prakse čini se važnim u traganju za konstruktivnim pozicioniranjem naučnika u kulturnim projektima kao vidu apliciranja njihovih znanja.

Reference

- Anon., 1971. *Sarajevo: takmičenje guslara*. [audio snimak] Fono zbirka Muzikološkog instituta SANU. Mgnt 599. Beograd: Muzikološki institut SANU.
- Ceribašić, N., 2003. *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće, Povijest i etnografija javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Црњански, М., 1925а. Утакмица гуслара код Алипашиног моста. *Време*, 14. Новембар, 5.
- Црњански, М., 1925б. Песма гуслара има ли још смисла. Поводом утакмице гуслара код Алипашиног моста. *Време*, 17. Новембар, 3.
- Dacin, M. T. i Dacin, P. A., 2008. Traditions as Institutionalized Practice: Implications for Deinstitutionalization. U: R. Greenwood, et al., ur. *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism*. London: SAGE Publications Ltd. 326-352.
- Добричанин, М., 1998. Гусларство у Југославији друге половине XX столећа. *Гусле*, I(1), 6-7.
- Добричанин, М., 2007. *Сјај гусала, Прилог тридесетогодишњици Друштва гуслара "Вук Караџић" Београд*. Београд: Интерпрес.
- Илустровани лист*, 1924. Утакмица гуслара. Алипашин мост код Сарајева дао је једну лепу иницијативу. *Илустровани лист*, 28. децембар, 4-5.
- Jakobson, R. i Vogatirjov, P., 1971. Folklor kao naročit oblik stvaralaštva. U: M. Bošković Stulli, ur. *Usmena književnost*. Zagreb: Školska knjiga. 17-31.
- Janićijević, N., 2014. Institucionalna organizaciona teorija kao novi istraživački okvir za razumevanje savremenih organizacija. *Ekonomске теме*. [online] Dostupno na: <http://www.eknfak.ni.ac.rs/Ekonomске-теме/et2014-3.pdf> [pristupljeno 27. januara 2015].
- Jepperson, R. L., 1991. Institutions, Institutional Effects, and Institutionalism. U: W. W. Powell i P. J. DiMaggio, ur. *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: University of Chicago Press. 143-163.
- Лајић-Михајловић, Д., 2006. Временска димензија епских песама. *Музикологија*. [online] Dostupno na: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/1450-9814/2006/1450-98140606343L.pdf> [pristupljeno 27. januara 2015].
- Лајић-Михајловић, Д., 2008. Гуслар Петар Перуновић Перун као иноватор традиције певања епских песама уз гусле. U: Д. О. Големовић, ur. *Зборник радова Дани Владе С. Милошевића. Међународни научни скуп, Бања Лука, 10–11. април 2008*. Бања Лука: Академија уметности Бања Лука, Музиколошко друштво Републике Српске. 197-214.

- Лајић-Михајловић, Д., 2011. Такмичења као облик јавне гусларске праксе. *Музикологија*. [online] Dostupno na: www.doiserbia.nb.rs/img/doi/1450-9814/2011/1450-98141111183L.pdf [pristupljeno 27. januara 2015].
- Лајић-Михајловић, Д., 2012. Учење певања уз гусле у Србији у XXI веку. *Музикологија*. [online] Dostupno na: www.doiserbia.nb.rs/img/doi/1450-9814/2012/1450-98141200005L.pdf [pristupljeno 27. januara 2015].
- Лајић-Михајловић, Д., 2014а. *Српско традиционално певање уз гусле: гусларска пракса као комуникациони процес*. Београд: Музиколошки институт САНУ.
- Лајић-Михајловић, Д., 2014б. Певање епских песама уз гусле са асинхроним сегментацијом музичког и поетског тока. У: Б. Сувајцић и Б. Златковић, ур. *Промисавање традиције. Фолклорна и литерарна истраживања. Зборник радова посвећен Мирјани Дрндарски и Ненаду Љубинковићу*. Београд: Институт за књижевност и уметност. 391-406.
- Lajić Mihajlović, D., 2011, *Intervju sa Mirkom Dobričaninom, guslarom i aktivistom*. [audio snimak] Fono zbirka Muzikološkog instituta SANU. MD 33. Beograd: Muzikološki institut SANU.
- Lajić Mihajlović D., 2015a. *Intervju sa Milutinom Šarcem, guslarom i aktivistom*. [audio snimak] Fono zbirka Muzikološkog instituta SANU. MD 57. Beograd: Muzikološki institut SANU.
- Lajić Mihajlović, D., 2015b. *Intervju sa Slobodanom Draškovićem, predsednikom Saveza guslara Srbije*. [audio snimak] Fono zbirka Muzikološkog instituta SANU. MD 57. Beograd: Muzikološki institut SANU.
- Lowndes, V., 2007. Institucionalizam. У: D. Marsh i G. Stoker, ур. *Teorije i metode političke znanosti*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti. 86-104.
- Манојловић, К. П., 1928. Гусле и гуслари. *Музика. Часопис за музичку културу*, I(1), 12-13.
- Милојевић, М., 1927. Музички преглед. Гусларска утакмица у Београду. *Српски књижевни гласник*, 22 (септембар–децембар), 548-551.
- Murko, M., 1951. *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*. Preveli J. Arneri i Lj. Jonke. Zagreb: JAZU.
- Павловић, Д., 2009. Социолошке основе нормативног институционализма у политичкој науци. *Социолошки преглед*. [online] Dostupno na: http://www.dusanpavlovic.in.rs/Works/2001-2010_files/Normativni%20institucionalizam.pdf [pristupljeno 27. januara 2015].
- Pavlović, A., 2014. *Epika i politika. Nacionalizovanje crnogorske usmene tradicije u prvoj polovini XIX veka*. Beograd: XX vek.
- Политика, 1927. Дан прославе народних гуслара. *Политика*, 7. новембар, 5.

- Primorac, J. i Čaleta J., 2011. "Professionals" Croatian *Gusle* Players at the Turn of the Millennium. U: Ph. V. Bohlman and N. Petković, ur. *Balkan Epic. Song, History, Modernity*. Lanham: Scarecrow Press. 134-177.
- Rinčić, I., 2010. Teorija institucija Arnolda Gehlena: prilog istraživanju bioetičkih institucija. *Filozofska istraživanja*. [online] Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/file/94342> [pristupljeno 27. januara 2015].
- Савез гуслара Србије, 2012. Биографија. [online] Dostupno na: <http://www.savezguslarsrbije.rs/istorijat/biografija> [pristupljeno 27. januara 2015].
- Савез српских гуслара, 2014. *Пропозиције о одржавању фестивала Савеза српских гуслара*. Ново Горажде: СГС.
- Scares, J. A., 1997. A reformulation of the concept of tradition. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 17(6), 6-21.
- Scott, R.W., 1987. The adolescence of institutional theory. *Administrative Science Quarterly*, 32(4), 493-511.
- Scott, R. W., 2001. *Institutions and Organizations*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Shils, E. C., 1981. *Tradition*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Шарац, М., 1999. Нормативно уређење Савеза гуслара Југославије. *Гусле*, II(2), 16.
- Hobsbawm, E. i Ranger, Terence, ur. 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Williams, R., 1977. *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Wünsch, W., 1934. *Die Geigentechnik der südslawischen Guslaren*. Brünn-Prag-Leipzig-Wien: Musikwissenschaftlichen institutes der Deutschen universitat in Prag.